

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการประเมินโครงการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่มอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์
2. แนวคิดการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดการประเมิน โครงการ
4. แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และป่าชุมชน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์

สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่มีอยู่ใน โลกย่อมมีความสัมพันธ์กันและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่อาศัยอยู่ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม “สิ่งแวดล้อม” ทางนิเวศวิทยานั้น ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่อยู่ใกล้หรือล้อมรอบสิ่งมีชีวิตอยู่เท่านั้น แต่หมายถึงสิ่งที่อยู่ไกลออกไป ซึ่งอาจจะเป็นนอกโลกก็ได้ถ้าสิ่งเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อชีวิตบนโลก

การศึกษานิเวศวิทยามีขอบเขตเกี่ยวข้องกับระดับประชากร สังคม และระบบนิเวศ ระบบนิเวศเป็นหน่วยหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการศึกษานิเวศวิทยา ระบบหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วย สังคมของสิ่งมีชีวิต กับปัจจัยแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต ซึ่งอาจมีรูปร่างลักษณะ โครงสร้าง ขนาด เนื้อที่ใหญ่หรือเล็กอย่างไรก็ได้ และเป็นที่ยังสิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้มีบทบาทหรือกิจกรรมในการดำเนินชีวิตร่วมกัน โดยมีปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ เป็นตัวควบคุมและช่วยให้เกิดการถ่ายทอดพลังงาน และการหมุนเวียนของธาตุอาหาร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดดุลยภาพภายในระบบนิเวศนั้น ๆ (ปัญญา อนันตธนาชัย และคณะ, 2538)

ระบบนิเวศที่ปรากฏอยู่บน โลกมนุษย์มีขนาดและคุณลักษณะเฉพาะแตกต่างกันออกไประบบนิเวศที่มีขนาดใหญ่และซับซ้อนมากที่สุด ได้แก่ ส่วนที่เป็นสิ่งมีชีวิตบนพื้นโลกทั้งหมดหรือเรียกว่า ชีวภาค ระบบนิเวศของโลกยังสามารถจำแนกเป็นระบบนิเวศที่มีขนาดย่อยรวม

ทั้งคุณลักษณะเฉพาะตัวต่าง ๆ อีกจำนวนมาก ความแตกต่างของระบบนิเวศต่าง ๆ เหล่านี้สามารถจำแนกได้ในหลายลักษณะทั้งนี้ขึ้นอยู่กับหลักเกณฑ์ที่นำมาพิจารณา การจำแนกประเภทในขั้นพื้นฐานนั้นจะจำแนกตามหลักเกณฑ์ทางด้านนิเวศวิทยา ซึ่งจะพิจารณาจากกระบวนการเคลื่อนย้ายถ่ายเทพลังงานและสารอาหารในระบบนิเวศ ระบบนิเวศธรรมชาติจึงจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ระบบนิเวศอิสระ (Isolated ecosystem) เป็นระบบนิเวศที่พลังงานและสารอาหารเคลื่อนย้ายหมุนเวียนอยู่เฉพาะภายในระบบไม่มีการเคลื่อนย้ายถ่ายเทกับระบบอื่น ภายนอก ระบบนิเวศ ลักษณะนี้จึงเป็นระบบนิเวศในทางทฤษฎีเท่านั้น แต่ไม่ปรากฏอยู่ในสภาพตามธรรมชาติ

2. ระบบนิเวศปิด (Closed ecosystem) เป็นระบบนิเวศที่มีการเคลื่อนย้ายหมุนเวียนเฉพาะพลังงานระหว่างภายในกับภายนอก ส่วนอาหารต่าง ๆ นั้นยังคงจำกัดอยู่เฉพาะภายในระบบนิเวศลักษณะดังกล่าวนี้ยังคงไม่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ แต่อาจจะปรับปรุงหรือคิดแปลงระบบบางอย่างให้เป็นไปตามระบบนิเวศดังกล่าวนี้ได้ เช่น ในกรณีของอ่างหรือตู้เลี้ยงปลา เป็นต้น

3. ระบบนิเวศเปิด (Open ecosystem) เป็นระบบนิเวศที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติทั่วไป โดยมีการเคลื่อนย้ายหมุนเวียนพลังงานและสารอาหารระหว่างภายในกับภายนอกระบบตามสถานะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การระเหยของน้ำจากสระน้ำ ซึ่งเกิดขึ้นตลอดเวลาในขณะที่ปริมาณน้ำในสระจะเพิ่มขึ้น เมื่อได้ปรับปริมาณน้ำพร้อมกับสารอาหารต่าง ๆ ที่ละลายน้ำจากฝนที่ตกลงมาเป็นต้น

ระบบนิเวศต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติจะมีลักษณะที่เป็นระบบนิเวศปิด ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งในด้านปริมาณและคุณลักษณะของส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าสู่สภาพที่เป็นอยู่ตามปกติ ยกเว้นเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงซึ่งเป็นผลทำให้โครงสร้างและส่วนประกอบต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพใหม่

ระบบนิเวศเปิดในธรรมชาติจะมีความแตกต่างกันออกไปหลายลักษณะ โดยพิจารณาจากโครงสร้างและส่วนประกอบต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในระบบนิเวศหนึ่ง ๆ และในขณะเดียวกันภายในระบบนิเวศเดียวกันนั้นยังมีโอกาสเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและส่วนประกอบต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติไปสู่โครงสร้างและส่วนประกอบใหม่ที่มนุษย์จะมีส่วนเข้าไปเสริมสร้างแทนธรรมชาติในระดับต่าง ๆ กัน (ปัญญา อนันตธนาชัย และคณะ, 2538)

มนัส สุวรรณ (2536) กล่าวว่าการศึกษาว่าพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดบนพื้นโลกเป็นระบบนิเวศหรือไม่สามารถกำหนดได้จากเกณฑ์พื้นฐาน 2 ประการ คือ

1. องค์ประกอบ โดยพิจารณาว่าพื้นที่นั้นมียังองค์ประกอบที่เป็นสิ่งมีชีวิตและองค์ประกอบที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิตหรือไม่ พื้นที่ที่จะเป็นระบบนิเวศได้ต้องมีองค์ประกอบครบทั้งสองประเภท และ

2. หน้าที่ขององค์ประกอบ โดยพิจารณาว่าองค์ประกอบทั้งสองประเภททำหน้าที่ครบถ้วนตามธรรมชาติหรือไม่ ในส่วนของสิ่งมีชีวิต หน้าที่โดยธรรมชาติ คือ

2.1 ผู้ผลิตเชิงนิเวศวิทยา (Ecological producer) คือ “พืช” จะรับเอาพลังงานจากดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นแหล่งของพลังงานที่สำคัญที่สุดของทุกระบบนิเวศมาเปลี่ยนเป็นพลังงานเคมีในรูปของธาตุอาหารประเภทต่าง ๆ พร้อมทั้งจะถ่ายทอดไปยังผู้บริโภค

2.2 ผู้บริโภคเชิงนิเวศ (Ecological decomposer) เป็นผู้รับช่วงเอาพลังงานที่ผู้ผลิตผลิตได้ไปใช้ประโยชน์

2.3 ผู้ย่อยสลายเชิงนิเวศวิทยา (Ecological decomposer) คอยทำการย่อยสลายสิ่งที่เหลือหรือถูกขับถ่ายมาจากกระบวนการถ่ายทอดพลังงานดังกล่าว เพื่อให้กลับเข้าสู่ระบบการผลิตและการบริโภคอีก

ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตเชิงนิเวศวิทยา ได้แก่ พืชสีเขียว ทุกชนิด ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้บริโภคคือ สัตว์ทั่วไป ซึ่งอาจแบ่งเป็นผู้ที่บริโภคเฉพาะพืชเป็นอาหาร ผู้ที่บริโภคเฉพาะเนื้อสัตว์เป็นอาหาร และผู้ที่บริโภคทั้งพืชและสัตว์เป็นอาหารกรณีของผู้ทำหน้าที่ย่อยสลาย ได้แก่ แบคทีเรีย รา และ จุลชีพอื่นอย่างอื่น

กรณีองค์ประกอบที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มลักษณะทางกายภาพ เช่น อุณหภูมิ แสงแดด น้ำ ความชื้น และอากาศ เป็นต้น และกลุ่มลักษณะทางเคมี เช่น โปรแตสเซียม ออกซิเจน คาร์บอนไดออกไซด์ เป็นต้น เหล่านี้ล้วนมีหน้าที่เดียวกัน คือ เป็นตัวสนับสนุนให้องค์ประกอบที่เป็นสิ่งมีชีวิตได้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างครบถ้วน พืชไม่อาจสังเคราะห์แสงได้หากขาดแสงแดด น้ำ และธาตุเคมี ซึ่งนั่นก็หมายความว่า ผู้บริโภคจะไม่มีอะไรบริโภค ขณะเดียวกันผู้ย่อยสลายก็ไม่มีอะไรที่ต้องย่อยสลาย

อานวย ทอวานิช (2528) กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศมนุษย์ว่าเป็นแนวความคิดที่เชื่อว่าป่าไม้มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างแยกไม่ออก ความจำเป็นขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ ปัจจัย 4 คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค จะหาได้จากป่าไม้ทั้งสิ้น ดังมีคำพังเพยภาษาอังกฤษบทหนึ่งว่า “Man cannot exist without wood” ซึ่งมีความหมายว่า “มนุษย์จะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ถ้าปราศจากไม้” จะเห็นว่ามนุษย์มีส่วนเกี่ยวข้องกับไม้ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย โดยเริ่มตั้งแต่พื้นสำหรับให้แม่อยู่ไฟ บ้านสำหรับอยู่อาศัย

อาหารซึ่งได้จากส่วนของต้นไม้ และสุดท้ายคือโถงสำหรับใส่ศพ ด้วยความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีต่อการพัฒนาและความอยู่รอดของประเทศชาติเราสามารถจำแนกได้ดังนี้

1. ป่าไม้เป็นแหล่งที่ให้พลังงาน พลังงานที่ได้จากป่าไม้ที่เราทราบกันอยู่ทั่วไป ก็คือ การใช้ไม้ทำฟืน เผาถ่าน สำหรับใช้ในการหุงหาอาหาร และให้ความอบอุ่น อันเป็นพลังงานที่มนุษย์จำเป็นต้องนำมาใช้สอยเป็นกิจวัตรประจำวัน นอกจากนั้นยังใช้เป็นเชื้อเพลิงในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ด้วย
2. ป่าไม้เป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับการก่อสร้างและอุตสาหกรรม ประโยชน์ของต้นไม้ที่รู้จักกันทั่ว ๆ ไป ก็คือ การใช้ต้นไม้แปรรูป สำหรับใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน เครื่องมือ กลไกกรรม เครื่องเรือนและเครื่องมือในการประกอบอาชีพอื่น ๆ นอกจากนั้นป่าไม้ยังเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่อีกหลายประเภท เช่น อุตสาหกรรมทำกระดาษ อุตสาหกรรมแปรรูปไม้ และอื่น ๆ อีกหลายประเภท
3. ป่าไม้เป็นแหล่งอาหารและพืชสมุนไพร อาหารต่างๆ ที่ใช้บริโภคอยู่เป็นประจำนั้นมีต้นกำเนิดมาจากป่าไม้ทั้งสิ้น เช่น น้ำดื่ม มีต้นกำเนิดมาจากต้นไม้ พืช ผักต่าง ๆ ก็เคยเป็นพืช ผักป่ามาก่อน แล้วมนุษย์นำมาปลูกในเมือง ขยายพันธุ์ให้มากขึ้น นอกจากจะได้อาหารจากป่าแล้วยังได้สมุนไพรจากป่าเพื่อใช้เป็นยารักษาโรคอีกนานาประการ
4. ป่าไม้ช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากข้อเท็จจริงก็คือ ต้นไม้ช่วยบดบังแสงอาทิตย์ จึงทำให้อากาศและอุณหภูมิได้ร่มไม้เย็นกว่าอากาศข้างนอก ถ้าเป็นบริเวณป่าไม้ซึ่งมีต้นไม้ใหญ่น้อยรวมกันอยู่มาก ๆ อากาศเย็นในป่าจะมีมากขึ้น และความเย็นนั้นก็แผ่สูงขึ้นไปครอบคลุมบริเวณอากาศเหนือพื้นที่ป่าไม้นั้นด้วย ดังนั้นเมื่อมีเมฆลอยผ่านเหนือพื้นที่ป่าไม้ความเย็นของอากาศบริเวณป่าก็จะทำให้เมฆฝนกลายเป็นหยดน้ำและฝนตกลงมา ป่าไม้นั้นไม่ได้ทำให้เกิดฝนเพราะฝนเกิดขึ้นจากองค์ประกอบหลายประการ เช่น อุณหภูมิ ปริมาณน้ำในอากาศ ความชื้น สัมพัทธ์ กระแสลมและอื่น ๆ เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้ได้ส่วนสัมพันธ์กันก็เกิดฝนขึ้น แต่ป่าไม้ช่วยให้ฝนตกในบริเวณป่ามากกว่าพื้นที่อื่น ๆ และโดยสภาพทั่ว ๆ ไปแล้ว บริเวณป่าไม้มักจะเป็นภูเขาหรือที่ลาดเนิน น้ำฝนที่ตกลงมาจึงถูกปะทะด้วยเรือนยอดของต้นไม้ซึ่งประกอบด้วยพุ่มใบและกิ่งใหญ่หน่อยไม่ให้น้ำฝนตกลงมาปะทะกับพื้นดินโดยตรง น้ำที่ปะทะกับเรือนยอดของต้นไม้ก็ไหลลงมาตามลำต้นซึมลงสู่ดินทีละน้อย ทำให้ดินมีโอกาสซึมซับน้ำฝนไว้ได้มาก และน้ำฝนก็ซึมลงไปได้ดินได้ลึกทำให้รากของต้นไม้มีโอกาสดูดเอาแร่ธาตุในดินที่ละลายเพราะน้ำไปเป็นอาหารสร้างความเจริญให้แก่ต้นไม้ต่อไป น้ำในดินส่วนที่เหลือก็จะซึมไปตามพื้นที่ที่ต่ำกว่าลงไปสู่ร่องหรือแอ่ง ซึ่งเมื่อรวมตัวกันมาก ๆ ก็กลายเป็นต้นน้ำลำธารยึดเชื้อให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ได้

ใช้สอย รวมทั้งประโยชน์แก่พืชกสิกรรมและอื่น ๆ อันมีความจำเป็นแก่เศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์สืบไป

5. ป่าไม้เป็นแหล่งนันทนาการ องค์ประกอบของป่าไม้นั้น ประกอบด้วย ต้นไม้ พืชใหญ่น้อย ดิน หิน ภูเขา แม่น้ำ สัตว์ป่า และแมลง เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีความร่มเย็น เงียบสงัด ปราศจากเสียงรบกวน มีทิวทัศน์ที่งดงาม รวมทั้งสิ่งแปลก ๆ ที่แตกต่างไปจากสิ่งที่พบเห็นอย่างจำเจในชุมชนใหญ่ ๆ ฉะนั้นป่าไม้จึงเหมาะสมสำหรับใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจหรือเป็นทรัพยากรนันทนาการ

มนุษย์กับป่าไม้หรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด หลักการนิเวศวิทยาของมนุษย์จึงศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยถือว่ามนุษย์เป็นส่วนประกอบของสังคมแต่ก็เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศหรือทรัพยากรด้วย หลักการของนิเวศมนุษย์จึงศึกษาระบบย่อย 2 ระบบ คือ ระบบสังคม (Social system) และระบบนิเวศ (Ecosystem) (เขวาลักษณ์ อภิชาติวิไลศ, 2531) กล่าวคือ ในเชิงนิเวศวิทยาแล้วเราจัดว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่างก็มีระบบย่อย (Subsystem) ของตนเองที่มีโครงสร้างและกระบวนการภายในที่มีส่วนคล้ายกัน ระบบย่อยทั้งสองนี้ มีความขึ้นอยู่กับซึ่งกันและกัน เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยทั้งสองนี้อยู่ในแบบแผนที่เป็นดุลยภาพแล้วก็สามารถดำเนินไปได้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงโดยไม่เกิดผลเสียในทางเชื่อมต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนของเขา ซึ่งหมายถึงว่าเขาจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องดังต่อไปนี้

1. การวิจัย
2. การวางแผน
3. การดำเนินการและการจัดการ
4. การติดตามและประเมินผล
5. การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

การมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของกลุ่มนั้นเกิดขึ้นในสามระดับ คือ ระดับแรกเป็นการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วยการให้ข้อคิดเห็น ระดับที่สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง คือ การเริ่มรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกันและการมีส่วนร่วม ในระดับสูงสุดนั้น คือ การที่ประชาชนตระหนักแน่ชัดว่าเขาต้องเป็นผู้ควบคุมสถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อชีวิต ความเป็นอยู่ของเขาได้ (พัชนี นาถประชา และอเล็กซานดรา สตีเฟน, 2534)

การมีส่วนร่วมของประชาชนนี้ (Bryant and White อ้างในอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2541) กล่าวว่า การที่ประชาชนจะสามารถมีส่วนร่วมมากขึ้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ดังสมการ

$$P = (B \times P) - C$$

P = Participation (การมีส่วนร่วม)

B = Benefit hoped to gain (ผลที่หวังจะได้จากการมีส่วนร่วม)

P = Probability that they will actually achieved

(ความน่าจะเป็นไปได้ที่จะประสบความสำเร็จ)

C = Cost of working for them (ค่าใช้จ่ายที่ลงทุนในการมีส่วนร่วม)

ไพร์ตัน เดชะรินทร์ (2527) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง ขบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนทั้งใน รูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องร่วมกัน

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่าง สมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคม ในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และ ภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจ ในการกำหนดชีวิตของตนเองเป็นตัวของตนเอง

เจิมศักดิ์ ปิ่นทองและมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช (2532, อ้างในดวงทิพย์ แก้ว ประเสริฐ, 2543, หน้า 24) ได้สรุปการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า หมายถึง การที่ประชาชนได้ เข้ามามีส่วนร่วมหรือเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน การพัฒนาในขั้นตอนหนึ่งหรือทุกขั้นตอน แล้วแต่กรณี แต่หากจะให้การพัฒนาประสบผลสำเร็จอย่างแท้จริงแล้ว ประชาชนต้องเข้ามามีส่วน ร่วมทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน ซึ่งวิธีการเข้ามามีส่วนร่วมอาจกระทำโดยการ อาสาสมัครใช้ แรงงานของตนเองด้วยความสมัครใจหรืออาจเข้ามา โดยวิธีการให้คำปรึกษา แนะนำ จะเป็นลักษณะ คนเดียวหรือเป็นกลุ่มก็ได้ โดยมีขอบเขตของการเข้ามามีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้ ประชาชนตระหนักและมองเห็นความสำคัญของการดำเนินงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน เพื่อให้ประชาชนรู้จักคิดและสามารถนำเอาข้อมูลและปัจจัยต่าง ๆ ในท้องถิ่นมาใช้ประกอบการวางแผนและการตัดสินใจ ดำเนินการอย่างมีเหตุผล

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและดำเนินงาน เช่น แรงงานหรือกำลังทรัพย์ตามความสามารถ ทั้งนี้เพราะเพื่อต้องการให้ประชาชนสามารถคิดต้นทุน และเรียนรู้การจัดกิจกรรมดำเนินงานได้ด้วยตนเอง

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบด้วยตนเองว่ากิจกรรมใดที่ได้ดำเนินการไปแล้วนั้นได้รับผลดีหรือเป็นประโยชน์หรือไม่ มากน้อยเพียงใด และจะเป็นข้อมูลที่สามารถนำไปดำเนินงานครั้งต่อไป

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชน จากการศึกษาที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ นั้นก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้

1. ประชาชนรู้จักการช่วยเหลือตนเองมากขึ้น การได้รับรู้และเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการพัฒนาอย่างแท้จริงจะทำให้ประชาชนเห็นประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับและเกิดความศรัทธาเชื่อมั่น ในความสามารถของตนเองมากขึ้น ซึ่งปัจจุบันนี้ประชาชนได้มีการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในท้องถิ่นของตนเองอย่างมากมาย

2. ทำให้ประชาชนสามารถรู้และเข้าใจปัญหาของตนเองด้วยตนเอง การได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดโครงการเพื่อการพัฒนาของประชาชนในทุก ๆ ขั้นตอน จะทำให้ประชาชนได้รับโอกาสคิดค้นปัญหาและความต้องการของตนเอง แล้วนำมาวิเคราะห์จัดลำดับความสำคัญเพื่อดำเนินการแก้ไข ดังนั้นประชาชนจะสามารถรู้ เข้าใจ และบอกถึงปัญหาที่ท้องถิ่นของตนเองกำลังประสบอยู่ได้อย่างถูกต้อง

3. ทำให้ประชาชนสามารถกำหนดความต้องการของท้องถิ่นได้อย่างถูกต้อง และสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง การได้คิดค้นและวิเคราะห์ถึงปัญหาของท้องถิ่นอย่างถ่องแท้ จะทำให้สามารถกำหนดกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาได้อย่างถูกต้องและตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 8 ได้กำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรประชาชนอีกทั้งส่งเสริมความร่วมมือระหว่างรัฐ ชุมชน องค์กรท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมเพื่อส่งผลให้การพัฒนาท้องถิ่นเป็นไปอย่างยั่งยืน จลาตชาย รมิตานนท์ (2537) กล่าวว่า ในระบบประชาธิปไตยหัวใจของระบบนี้คือ คนส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ โดยมีขั้นตอน 3 ขั้นตอนได้แก่

1. **ขั้นหลักการ** โดยหลักการจะต้องยอมรับว่าทรัพยากรเป็นของประชาชน รัฐเป็นเพียงผู้ดูแลรักษาไว้ในนามประชาชนเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญที่ระบุว่า “ประชาชนคนไทยเป็นเจ้าของประเทศ” เพราะฉะนั้นทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ฯลฯ เป็นของประชาชนคนไทยนั่นเอง

2. **ขั้นวิธีการ** เมื่อหลักการประชาธิปไตยถือว่าประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการ คือ ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ให้มีประสิทธิภาพสูงสุดและเป็นธรรมที่สุดในรูปของการกระจายอำนาจ เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการน้ำโดยชุมชน

ในบางกรณีประชาชนไม่อาจเข้ามามีส่วนร่วมได้โดยตรง รัฐ และหน่วยงานของรัฐจะต้องดำเนินการจัดการทรัพยากรนั้น ๆ อย่างเปิดเผยโปร่งใส ให้ประชาชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารทุกขั้นตอนของการจัดการเมื่อเกิดปัญหาข้อใจประชาชนทั่วไป จะต้องมีการไต่สวนสาธารณะ

3. **ผลที่ได้** การจัดการทรัพยากรในระบบประชาธิปไตยมีวัตถุประสงค์สูงสุด คือ ความเป็นธรรมอันได้แก่ เพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ แต่จะต้องไม่ทำลายหรือละเมิดสิทธิของคนส่วนน้อย

ประกาศศรี พิทักษ์สมสุข (2532) ได้กล่าวว่า การดำเนินงาน โครงการพัฒนาชนบท ประชาชนในชนบทจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของขบวนการพัฒนา ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาเป็นแนวความคิดพื้นฐานของวิธีการพัฒนาชุมชน คือ “การช่วยให้ประชาชนช่วยตนเองได้” (Help people to help themselves) ซึ่งถือได้ว่าหัวใจของการพัฒนาในทุกชุมชน การพัฒนาที่ให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมตลอดขบวนการพัฒนาย่อมนำมาซึ่งผลการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพครอบคลุมความต้องการของประชาชนเป็นส่วนใหญ่และผลประโยชน์ การพัฒนาย่อมตกถึงประชาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง Gantt (1979) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นของการมีส่วนร่วมไว้ว่า ศักยภาพแห่งการพัฒนาจะเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมขององค์กรและสถาบันทั้งภาครัฐและเอกชน และยักรวมถึงเจตนารมณ์ของประชาชน เนื่องจากประชาชนในชุมชนนั้น ๆ เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ ประชาชนจัดได้ว่าเป็นวัตถุประสงค์ของการพัฒนาและนโยบายเดียวกัน ประชาชนก็เป็นเครื่องมือที่จะทำให้การพัฒนาเกิดขึ้นได้ ดังนั้นการเข้าร่วมของประชาชนในการพัฒนาจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

Stavenhagen (1970) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในแง่ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมว่าเป็น กิจกรรมที่จัดขึ้นโดยกลุ่มสังคมที่มีฐานะต่ำสามารถแสดงความต้องการ หรือเสนอข้อเรียกร้อง เพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528) ได้กล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (People's participation หรือ popular participation) ในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมนั้น มิใช่เรื่องแปลกใหม่แต่ประการใด ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมตลอดมานับตั้งแต่เริ่มเกิดชุมชนมนุษย์ การมีส่วนร่วมนี้เกิดได้ในหลายลักษณะ หลายรูปแบบ หลายวิธีการ หลายกิจกรรม และหลายวัตถุประสงค์ ความแตกต่างกันไปตามมิติต่าง ๆ เช่นนี้มีผลให้ไม่สามารถนิยามความหมายของการมีส่วนร่วมได้อย่างครอบคลุมครบถ้วน และเป็นที่ยอมรับทั่วไปได้ นอกจากนี้ ขอบข่ายเนื้อหาของสาระของการมีส่วนร่วมยังมีได้กระจ่ายซัดอีกด้วย อย่างไรก็ตามนักวิชาการจำนวนหนึ่งได้พยายามให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ตามวัตถุประสงค์ของเนื้อหาที่เน้นเฉพาะความสนใจของแต่ละคน ส่วนนักวิชาการและนักปฏิบัติอื่น ๆ อีกหลายคน เช่นกัน ได้ละเลยการนิยามเสีย โดยเห็นว่าเป็นเรื่องที่เข้าใจโดยทั่วกันแล้วหรือเห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่จะนิยาม

องค์การสหประชาชาติได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาต้องมี 3 ลักษณะ ได้แก่

1. มวลชนได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน์ในการพัฒนา
2. มวลชนเข้าร่วมดำเนินการในการใช้ความพยายามในการพัฒนา
3. มวลชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนา

กลุ่มสังคมศาสตร์สาธารณสุข ได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการนี้อย่างน้อยที่สุด ประชาชนต้องมีส่วนในการกำหนดวางแผนและดำเนินการในเรื่องที่ปวงอันมีผลต่อการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่และอนาคตของเขา ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อประชาชนได้อำนาจ ได้ทรัพยากรของพวกเขาคืนมานั้นย่อมหมายความว่า กระบวนการทางประชาธิปไตยและการปกครองตนเอง

มีผู้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายท่าน เช่น เจมส์ คีดี ปิ่นทอง (252) ได้กล่าวว่า เจ้าหน้าที่และระบบราชการเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ด้าน คือ

1. ปัญหาเกี่ยวกับตัวชาวชนบทเองถึงความเป็นปัจเจกบุคคลนอกจากนั้นยังอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์หรือพึ่งบุคคลภายนอกมากเกินไป ดูถูกฐานะตนเอง เลือกผู้นำที่สามารถอุปถัมภ์ตนเองได้

2. ปัญหาเกี่ยวกับตัวของเจ้าหน้าที่และระบบราชการ ปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชน มีลักษณะดังนี้

2.1 นโยบายในระบบราชการ มักจะมาจากเบื้องบน

2.2 การจัดสรรงบประมาณนำมาจากส่วนกลาง คำนึงถึงเฉพาะกิจกรรมที่ส่วนกลางกำหนด

2.3 ระบบราชการและเจ้าหน้าที่ระดับต่าง ๆ ขาดการประสานงานและรับปฏิบัติเฉพาะนโยบายหลัก

2.4 ความสัมพันธ์แบบผู้ใหญ่น้อย มักจะเชื่อว่าตัวเองมีฐานะสูงกว่าชาวชนบท

2.5 เจ้าหน้าที่ราชการชอบทำงานสำนักงาน

2.6 ระบบราชการใช้การให้ดูแลให้โทษ ทำตัวให้พอใจแก่ผู้บังคับบัญชามิได้ปฏิบัติงานเพื่อชาวชนบทอย่างแท้จริง

2.7 บุคคลภายนอกหรือผู้เกี่ยวข้องไม่ต้องการให้ชาวชนบทเข้าร่วมกิจกรรม

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ได้กล่าวถึงปัญหาอุปสรรคของการมีส่วนร่วมว่า “ถ้าพูดถึงที่สุดแล้ว ความล้มเหลวของการพัฒนาทุกชนิดในประเทศเราส่วนหนึ่งอาจเป็นส่วนใหญ่ด้วย เกิดขึ้นจากการที่ไม่ได้กระจายอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบให้แก่ประชาชน โครงสร้างอำนาจทางการเมือง การปกครองการบริหารที่ดี โครงสร้างอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจที่ดี โครงสร้างทางวัฒนธรรมที่ดี เหล่านี้ล้วนตกอยู่ในมือของคน 3 กลุ่ม คือ ทหาร (ระดับสูง) นายทุนและข้าราชการ ครอบงำที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข โครงสร้างที่มีลักษณะผูกขาดดังกล่าวนี้ ยากนักที่การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชนจะเกิดขึ้น เหตุผลง่าย ๆ ก็คือ “พวกเขาไม่มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมนั่นเอง”

โดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ขบวนการส่งเสริม สนับสนุน และการสร้างโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนเกี่ยวข้อง ร่วมคิด ร่วมทำในการดำเนินการพัฒนาโครงการและการแก้ปัญหาในทุกขั้นตอนอย่างเต็มศักยภาพทุกด้าน งานจึงจะประสบความสำเร็จและเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง

แนวคิดการประเมินโครงการ

เทียมจันทร์ พานิชย์ผลินไชย (ม.ป.ป.: 17) ได้ให้ความหมายของการประเมินโครงการว่า เป็นกระบวนการของการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ของโครงการอย่างมีระบบ โดยวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพื่อปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้นและ ประชุม รอดประเสริฐ (2529 : 40) ได้อธิบายถึงประโยชน์ของการประเมิน โครงการไว้ดังนี้

1. ช่วยให้การกำหนดวัตถุประสงค์และมาตรฐานของการดำเนินการ มีความชัดเจน
2. ช่วยให้การใช้ทรัพยากรของ โครงการเป็นไปอย่างคุ้มค่า เกิดประโยชน์สูงสุด
3. ช่วยให้แผนงานบรรลุวัตถุประสงค์
4. ช่วยแก้ปัญหาอันเกิดจากผลกระทบของโครงการ
5. ช่วยสร้างขวัญ กำลังใจในการปฏิบัติงานของบุคลากรในโครงการ
6. ช่วยให้การตัดสินใจในการบริหาร โครงการเป็นข้อมูลที่สำคัญในการวางแผนหรือกำหนดนโยบายของผู้บริหาร

Scriven (อ้างในสมหวัง พิริยานุวัฒน์, 2537 : 164-165) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการประเมินโครงการว่าเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกิดขึ้นด้วยมาตรที่มีค่าน้ำหนักเป็นเกณฑ์ที่เลือกจากจุดมุ่งหมายของโครงการ ดังนั้นกิจกรรมของการประเมินโครงการจึง ได้แก่

1. เครื่องมือในการเก็บรวบรวม
2. การให้น้ำหนักความสำคัญของจุดมุ่งหมาย
3. การเลือกจุดมุ่งหมายในการประเมินผล

และ Scriven ยังกล่าวว่า การประเมินผลมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ 2 ประการ คือ

1. การประเมินผลความก้าวหน้า (Formative Evaluation) ได้แก่ การประเมินผลโครงการในระหว่างที่โครงการกำลังดำเนินอยู่เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น โดยการให้ข้อเสนอแนะที่มีประโยชน์ต่อผู้ประเมินผลโครงการ

2. การประเมินผลสรุป (Summative Evaluation) ได้แก่ การประเมินผลเมื่อโครงการได้สิ้นสุดลงเรียบร้อยแล้วเพื่อประโยชน์ในการศึกษา คุณค่าของโครงการและเพื่อการพิจารณาลักษณะที่ดีของโครงการไปใช้ในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันต่อไป

Stufflebeam (อ้างในสมหวัง พิริยานุวัฒน์, 2537 : 206) ได้ให้ความหมายของการประเมินว่า “เป็นกระบวนการของการวิเคราะห์เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการตัดสินใจในทางเลือกต่าง ๆ ที่มีอยู่”

Tyler (อ้างในสมหวัง พิริยานูวัฒน์, อังแล้ว : 155) เป็นนักประเมินรุ่นแรก ๆ ในปี ค.ศ. 1930 และเป็นผู้ที่เริ่มต้นบุกเบิกแนวความคิดเห็นเกี่ยวกับการประเมิน โครงการมีความเห็นว่าการประเมิน คือ การเปรียบเทียบพฤติกรรมเฉพาะอย่าง กับจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมที่วางไว้ โดยมีความเชื่อว่า จุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้อย่างชัดเจน รัดกุม และจำเพาะเจาะจงแล้วจะเป็นแนวทางช่วยในการประเมินได้เป็นอย่างดีในภายหลัง จากคำจำกัดความของการประเมินดังกล่าวแล้วนี้จะเห็นว่าได้มีแนวความคิดเห็นว่าการประเมินจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ดูได้จากผลผลิตของโครงการว่าตรงตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้แต่แรกหรือไม่เท่านั้นแนวความคิดในลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า “แบบจำลองที่ยึดความสำเร็จของจุดมุ่งหมายเป็นหลัก”

Alkin (อ้างในสมหวัง พิริยานูวัฒน์, 2537 : 206) ได้ให้ความหมายของการประเมินว่า คือ ขบวนการที่จะได้มาซึ่งสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ การเลือกเฟ้นข่าวสารที่เหมาะสม การรวบรวมและวิเคราะห์ข่าวสารเพื่อรายงานข้อมูลสรุป เป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ทำการตัดสินใจในการเลือกหนทางต่าง ๆ ที่เป็นไปได้

ดังนั้นการประเมินผล เป็นขบวนการตีความหมาย และตัดสินคุณค่า จากสิ่งที่วัดได้จากการวัดผล ประเมินผลต้องอาศัยวิธีการที่มีระบบแบบแผนในการรวบรวมข้อมูล ตลอดจนเหตุผลประกอบการพิจารณาตัดสินว่าดีหรือเลวอย่างไร เหมาะสมหรือไม่เหมาะสมประการใด (สมหวัง พิริยานูวัฒน์, อังแล้ว : 91) ซึ่งสามารถจำแนกรูปแบบการประเมินโครงการออกเป็นดังนี้

1. รูปแบบจำลองที่ยึดจุดมุ่งหมายเป็นหลัก คือ เป็นการเปรียบเทียบพฤติกรรมเฉพาะอย่าง (Performance) กับจุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมที่วางไว้
2. รูปแบบจำลองเกณฑ์ที่เน้นของ Stake ได้เห็นว่า การประเมินโครงการจะต้องมี 2 ส่วน คือ การบรรยาย (Descriptive) และการตัดสินคุณค่า (Judgement)
3. รูปแบบจำลองความไม่สอดคล้องกัน โดยโพวัต ได้เสนอแบบจำลองในการประเมินโครงการ ซึ่งแบบจำลองการประเมินความไม่สอดคล้องกัน (The Discrepancy Evaluation and management) มาใช้กับการประเมินโปรแกรมในระบบโรงเรียน แบบจำลองนี้เป็นแบบที่ประเมินโปรแกรมที่กำลังดำเนินอยู่ มีจุดมุ่งหมายสำคัญในการพัฒนาและประเมินโปรแกรมในขณะเดียวกัน
4. รูปแบบจำลอง ชิปปี้ (CIPP) เป็นรูปแบบที่ D.L Sufflebeam และคนอื่น ๆ ได้เสนอเพื่อการประเมินโครงการจากแนวความคิดกว้าง ๆ โดยจำแนกการประเมินในด้านต่าง ๆ ดังนี้
 - 4.1 การประเมินสถานะแวดล้อม (Context Evaluation) ซึ่งจะช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับการวางแผนในการกำหนดวัตถุประสงค์ มีวิธีการประเมิน 2 วิธี คือ

4.1.1 วิธี Contingency Mode เป็นการประเมินสถานะแวดล้อมที่จะช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้โครงการดีขึ้น โดยการสำรวจปัญหาอย่างกว้าง ๆ เช่น สำรวจงานวิจัย วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง การประเมินค่านิยมของชุมชน ข้อเสนอแนะต่าง ๆ และแนวโน้มการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น

4.1.2 วิธี Congruence Mode เป็นการประเมินโดยการเปรียบเทียบระหว่างการปฏิบัติกับวัตถุประสงค์ที่วางไว้ การประเมินแบบนี้จะทำให้ทราบวัตถุประสงค์ใดบ้างที่ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

4.2 การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation) เป็นการประเมินเพื่อใช้ประโยชน์ในการตัดสินใจเกี่ยวกับทางเลือกในการวางแผนโครงการที่จัดทำนั้น โดยดูว่าข้อมูลนั้นจะมีส่วนช่วยให้บรรลุจุดมุ่งหมายของโครงการหรือไม่ โดยทั่วไปจะดูในด้านความสามารถของหน่วยงานในการจัดโครงการ ด้วยวิธีความช่วยเหลือต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ 5 M คือ Man, Material, Money, Management, Massage

4.3 การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation) เป็นการประเมินว่าได้นำโครงการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่และประเมินกระบวนการที่ปฏิบัติจริง

4.4 การประเมินผลผลิต (Product Evaluation) เป็นการประเมินผลลัพธ์ที่ได้ว่าเป็นไปตามเป้าหมายของโครงการหรือไม่ ซึ่งอาจทำให้ทันทีที่โครงการได้สิ้นสุดลง และมีการติดตามผลการปฏิบัติงานต่อมาอีกระยะหนึ่ง

5. รูปแบบจำลองของอัลคิน อัลคินได้แบ่งขอบข่ายการประเมินเป็น 5 ประเด็น ซึ่งทั้ง 5 ประเด็นนี้ เป็นการชี้ให้เห็นถึงความพยายามที่จะจัดสารนิเทศ (Information) จำแนกแต่ละประเด็นได้ดังนี้

5.1 การประเมินผลที่จำเป็นในการให้ข่าวสารเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับสถานะของระบบซึ่งเราเรียก การประเมินผลแบบนี้ว่า การประเมินระบบ (System Assessment)

5.2 การประเมินผลที่เป็นการให้ข่าวสาร เพื่อช่วยในการเลือกเฟ้นโปรแกรมเฉพาะ โดยหวังว่าจะได้พบกับความต้องการศึกษาในแง่ใดแง่หนึ่ง เราเรียกการประเมินซึ่งมักเกิดก่อนการนำไปใช้เป็นเครื่องมือว่า การจัดเตรียมโปรแกรม

5.3 การประเมินผลที่จำเป็นในการจัดหาข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับขอบข่ายที่จะนำโปรแกรมมาใช้ได้ดังตั้งใจ และเกี่ยวข้องกับกลุ่มที่สนใจจะใช้โปรแกรมเรียกว่า การประเมินการนำไปใช้ (Program Implementation)

5.4 การประเมินผลที่เป็นการจัดหาข่าวสารระหว่างที่โปรแกรมยังดำเนินการอยู่ วัตถุประสงค์ต่าง ๆ กำลังประสบผลสำเร็จ และผลลัพธ์ที่ไม่คาดคิดกำลังจะเกิดขึ้นข่าวสาร เช่นนี้ คือ คุณค่าในการขยายขอบข่ายโปรแกรมซึ่งเรียกว่า การปรับปรุงโปรแกรม (Program Improvement)

5.5 การประเมินผลที่จำเป็นในการจัดหาข่าวสารที่ผู้ทำการตัดสินใจได้ใช้ในการตัดสินใจเกี่ยวกับคุณค่าของโปรแกรม และศักยภาพในการขยายขอบข่ายให้กว้างขวางของโปรแกรมเพื่อให้ใช้ได้ดีกับสถานการณ์สอดคล้องกัน เรียกว่า เป็นการรับรองโปรแกรม (Program Certification)

6. รูปแบบจำลองของเวลช์ ในการประเมินโครงการตามแนวของเวลช์ เมื่อจะดำเนินการประเมินโครงการใด ๆ จำเป็นจะต้องตอบคำถาม 3 ข้อ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ประเมิน คือ

6.1 ทำไมต้องประเมินหรือประเมินทำไม จากการตอบคำถามนี้จะทำให้ผู้ประเมินทราบถึงความสำคัญของปัญหาที่จะต้องประเมินว่า การประเมินในครั้งนั้น เป็นการประเมินผลความก้าวหน้า (Formative Evaluation) การประเมินสรุป (Summative Evaluation) หรือ การประเมินผลเพื่อการบริหาร (Administrative Evaluation)

6.2 ประเมินอะไร จากการตอบคำถามนี้ จะทำให้ผู้ประเมินทราบวัตถุประสงค์ของการประเมิน

6.3 ประเมินอย่างไร จากการตอบคำถามนี้ ผู้ประเมินจะได้ทราบถึงวิธีการและขั้นตอนของกระบวนการประเมิน

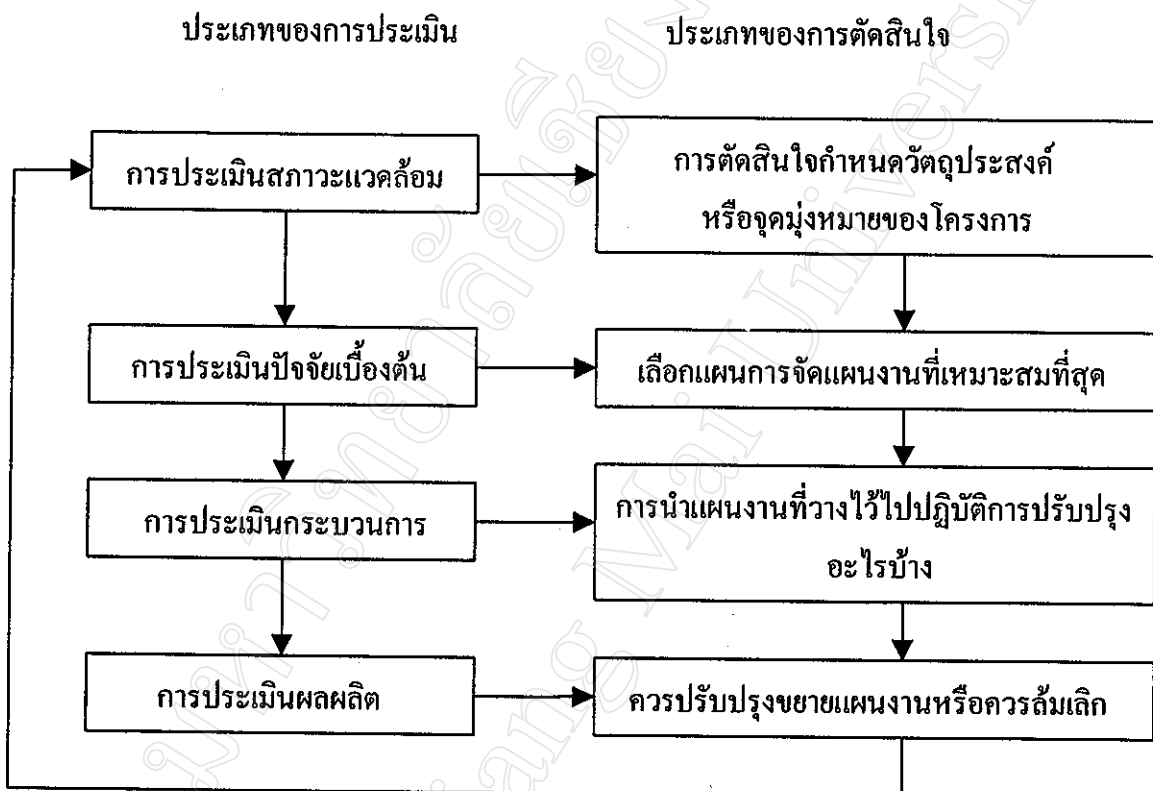
จากรูปแบบการประเมินทั้ง 6 รูปแบบดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า รูปแบบการประเมินแบบชิปปี้ (CIPP) และรูปแบบการประเมินเคาน์ตีแนนซ์ของ Stake ซึ่งเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับ การประเมินโครงการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้านในกลุ่มน้ำแม่มอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ครั้งนี้ที่สุด กล่าวคือ เป็นรูปแบบที่สามารถประเมินเพื่อให้รายละเอียดต่าง ๆ เพื่อช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการว่าผลการดำเนินโครงการจะประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการมากน้อยเพียงใด มีการส่งเสริมอาชีพใหม่และพัฒนาอาชีพเดิม และสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งยังเป็นแบบจำลองที่เข้าใจง่าย สะดวกในการปฏิบัติจึงเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง

รูปแบบการประเมินแบบชิปปี้ (CIPP)

รูปแบบการประเมินแบบชิปปี้ เสนอโดยสตัฟเฟิลบีม (Daniell Suffbeam, 1977) แห่งมหาวิทยาลัยโอไฮโอ (Ohio State University) สหรัฐอเมริกา คำว่าชิปปี้ (CIPP) เป็นคำย่อของ

คำว่า Context Input Process Product ซึ่งจุดมุ่งหมายของการประเมินแบบซิปปี เพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูล สารสนเทศ เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจหาทางเลือกที่เหมาะสมองค์ประกอบของการประเมินแบบซิปปี และจุดโฟกัสในการตัดสินใจ สมหวัง พริยานุวัฒน์ (2525 : 217) ได้แสดงรายละเอียดไว้ดังแผนภาพที่ปรากฏดังนี้

แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการประเมินกับการตัดสินใจแบบจำลองซิปปี

โดยสรุป โครงการ หมายถึง กลุ่มกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน มีเป้าหมายเดียวกัน การวางแผนเป็นหน้าที่บริหารโครงการ กิจกรรมทำให้เห็นภาพและทิศทางของงานและโครงการ และการประเมิน เป็นกระบวนการที่จะได้มาซึ่งสารสนเทศที่จะตัดสินใจคุณค่าขอโปรแกรมการศึกษา จุดมุ่งหมายของโครงการ หรือหาทางเลือกที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย

แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และป่าชุมชน

ป่าชุมชนจากการศึกษาของ โทมัส แพรกทอง พบว่าเป็นคำที่เกิดขึ้นจากแนวคิดพื้นฐาน 4 ประการ (โทมัส แพรกทอง, 2533 : 77)

1. แนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา

แนวคิดนี้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ (Ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบกันเป็นระบบอยู่ภายใต้การเชื่อมโยงที่สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศ เนื่องจากเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศ การจัดการที่จะทำให้มนุษย์อาศัยอยู่ในระบบนิเวศอย่างสมดุลย์ โดยไม่มีการทำลายเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดนี้

2. แนวคิดทางด้านการพัฒนาชนบท

แนวคิดนี้มองกิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชน เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งที่ชุมชนจะพึ่งพิงได้ในลักษณะต่างๆ เช่น เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม เป็นแหล่งไม้ใช้สอยเองในชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจอันเกิดจากประเพณีและความเชื่อ

3. แนวคิดในการกระจายอำนาจ

เป็นแนวคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่า จากที่เคยดำเนินการโดยภาครัฐ ให้เป็นการร่วมดูแลโดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชนในการรักษาป่าที่มีอยู่อย่างจำกัด สามารถอำนวยความสะดวกแก่ชุมชนและเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในส่วนภูมิภาคสามารถบริการประชาชนได้ตรงตามความต้องการมากขึ้น

4. แนวคิดด้านการใช้ประโยชน์

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกงายได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการได้ ผลประโยชน์อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรที่เอื้ออำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ในด้านต่าง ๆ เช่น การใช้สอยทรัพยากรในป่า ใช้เนื้อไม้ เป็นแหล่งน้ำ ฯลฯ ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสมจะสามารถใช้ประโยชน์แก่มนุษย์อย่างนานัปการ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ ผู้ทำการศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนในยุคแรกและเรียกแนวคิดนี้ว่า ป่าไม้สังคม (Social Forestry) ซึ่งเป็นระดับของการจัดการป่าไม้ที่กว้างขวางและครอบคลุมมากกว่าการจัดการป่าระดับชุมชน ความหมายของป่าไม้สังคมตามทัศนะของฉลาดชาย คือ การใช้แนวคิดเรื่องสังคมไทยอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้และชุมชน หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การเป็นวิธีการที่ตั้งอยู่บนฐานของกิจกรรมเกี่ยวกับสังคมและความผูกพัน การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น ในการจัดการป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นและชุมชน

ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องป่าชุมชนของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ซึ่งทำการศึกษาชุมชนในประเทศไทยในหลายแง่มุม ได้ให้คำจำกัดความของแนวคิดนี้ในเรื่องของสิทธิของชุมชนในการจัดการดูแลป่า ซึ่งผูกพันกับวิถีชีวิตของชุมชนมาเป็นเวลาช้านานแล้ว โดยจัดประเภทการใช้สอยและอนุรักษ์ด้วยกฎระเบียบของชุมชนเอง ทั้งเรียกร้องให้รัฐสนับสนุนในเรื่องของการจัดการเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนอีกด้วย

โกลด์ แพรกทอง (2533 : 154) กล่าวถึงป่าชุมชนว่าเป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ ในการจัดการป่าและให้ประชาชนเป็นผู้รับผลประโยชน์จากป่าไม้นั้นเป็นผู้กำหนด แผนการและควบคุมการดำเนินให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ซึ่งมีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจและสังคม

นักวิชาการในหลายแขนงได้ให้นิยาม “ป่าชุมชน” ไว้หลายประการด้วยกัน ถึงแม้ว่าจะมีที่มาของคำแตกต่างกันออกไปก็ตาม มณฑล จำเริญพฤกษ์ จากภาควิชาวนวัฒนวิทยา จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจเกี่ยวกับคำและความหมายของ “ป่าชุมชน” ไว้ดังนี้ คำภาษาอังกฤษที่มีความหมายคล้ายคลึงกันและใช้กันอยู่เสมอ คือ Community forestry, Social forestry, Rural forestry, Participatory Forestry และ Forestry for local community development คำว่า Social Forestry นั้นควรจะแปลว่า วนศาสตร์สังคม และ Community forestry ควรจะหมายถึง การจัดการในระดับชุมชนถึงแม้ว่าแนวคิดของคำเหล่านี้จะเหมือนกันแต่ระดับของการจัดการต่างกัน กล่าวคือ วนศาสตร์สังคม จะเป็นการจัดการป่าไม้ในระดับที่กว้างกว่ามีความหลากหลายทางกิจกรรมมากกว่า การจัดการป่าไม้ในระดับป่าชุมชนที่มาจากกลุ่มประเพณีของวัฒนธรรมซึ่งครอบคลุมแต่เฉพาะชุมชนเท่านั้น

จากคำนิยามที่กล่าวมาแล้วนั้นจะพบว่า ความหมายของป่าชุมชนเน้นทรัพยากรซึ่งในที่นี้คือ ป่าไม้ ผลผลิตจากป่า ที่ดิน การจัดการในรูปแบบต่าง ๆ ของประชาชนในท้องถิ่นและตัวคนในชุมชนที่มีส่วนร่วมในการจัดการป่า ส่วนการนิยามที่เราจะเจอนั้นจะขึ้นอยู่กับ

1. ลักษณะการใช้ประโยชน์ของป่า
2. การจัดการดูแลรักษาป่า
3. สิทธิและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการดูแล
4. เงื่อนไขการเกิดป่าชุมชนว่าเกิดขึ้นเองหรือ การจัดตั้งภายนอก

สำหรับแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้น สำนักงานสารสนเทศ กรมป่าไม้ (2536 : 8) ได้ให้เสนอแนวทางไว้ดังนี้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ควรคำนึงถึงเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. นโยบายการจัดการป่าไม้ โดยที่รัฐควรจะวางนโยบายมุ่งหนักไปในการจัดการป่าที่จัดไว้สำหรับเป็นป่าป้องกันภัย หรือป่าเพื่อใช้ประโยชน์แบบเอนกประสงค์ให้มากที่สุด ซึ่งได้แก่ ป่าต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติ และเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า สำหรับป่าเพื่อผลิตทางไม้ นั้น ควรที่รัฐจะได้ทุ่มเทดำเนินการปลูกสร้างสวนป่าอย่างจริงจังและควรจะได้พิจารณาแบ่งเบาภาระการปลูกสร้างสวนป่าให้เอกชนและชุมชนดำเนินการให้มากขึ้น

2. การปลูกสร้างสวนป่า ซึ่งการปลูกสร้างควรเลือกปลูกในที่ที่เหมาะสมและถูกต้องตามวัตถุประสงค์และโดยประหยัดก่อน

3. การดำเนินการในด้านการอนุรักษ์ โดยดำเนินการดังนี้

3.1 ก่อนกำหนดป่าที่เป็นต้นน้ำลำธาร อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าให้แน่นอนแล้วเข้าดำเนินการควบคุมป้องกันอย่างจริงจัง

3.2 กำหนดขอบเขตให้เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวเขา ควบคุมไม่ให้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน และทำไร่เลื่อนลอย และพยายามส่งเสริมให้ปลูกไม้ยืนต้น กรณีพืชไร่ก็ควรแนะนำให้มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินบนภูเขาให้ถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ

3.3 ปลูกป่าและพืชคลุมดินในบริเวณที่แผ้วถางและปราศจากพืชคลุมดิน

3.4 การป้องกันไฟไหม้ป่า

3.5 การก่อสร้างทางด้านวิศวกรรมควบคู่กับการปลูกป่า เช่น การปรับพื้นที่และการสร้างเหมืองฝายกั้นน้ำและเก็บกักน้ำ และตะกอนไม่ให้ไหลรุนแรงจนเป็นอันตรายต่อพื้นที่การเกษตรบริเวณลุ่มน้ำตอนล่าง เป็นต้น

4. การเพิ่มผลผลิตและการใช้ประโยชน์ป่าไม้ เช่น นโยบายการให้เอกชนมีบทบาทในการปลูกสร้างสวนป่า การส่งเสริมให้มีการลงทุนสร้างโรงงานอุตสาหกรรม ผลิตผลป่าไม้ เพราะเป็นการให้ตระหนักถึงความสำคัญทางเศรษฐกิจและการตลาด ซึ่งจะเป็นการช่วยลดการสูญเสียเงินตราต่างประเทศแล้วยังเป็นการเพิ่มผลผลิตป่าไม้และช่วยให้สิ่งแวดล้อมมีคุณภาพดีขึ้นด้วย

5. การให้การศึกษอบรม การเผยแพร่ความรู้และการประชาสัมพันธ์ ควรให้ประชาชนทุกคนได้ทราบถึงประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ และโทษของการทำลาย รวมทั้งวิธีการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะช่วยให้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาติประสบความสำเร็จได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

ในการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนพบว่าในการพัฒนาชุมชนจะใช้หลักในการพัฒนาชุมชนพื้นฐาน 4 ประการ (ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2534 : 4)

1. หลักการมีส่วนร่วม
2. หลักการพึ่งตนเอง
3. หลักในความสมดุลของการพัฒนา
4. หลักในความเข้าใจท้องถิ่น

และที่ 4 ประการนี้สามารถนำไปเป็นฐานแนวคิดในการจัดการป่าไม้โดยชุมชนซึ่งก็คือ แนวคิดเรื่องป่าชุมชนนั่นเอง ความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมและการจัดการป่าไม้โดยชุมชนอยู่ที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดการเกี่ยวกับป่าไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรของชุมชนด้วยความเข้าใจในวัฒนธรรมและความต้องการของชุมชนอย่างยุติธรรม และสมดุลต่อธรรมชาติ ซึ่งเป็นการพึ่งพาตนเองทางหนึ่งของชุมชน กระบวนการที่เกิดจากการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของประชาชนจะนำมาซึ่งการพัฒนาคนในชุมชนและส่งผลอย่างมั่นคงยาวนานต่อชุมชนนั้นในที่สุด

กล่าวโดยสรุป การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่จะได้ผลดีต้องดำเนินการโดยองค์กรของรัฐและชุมชน รัฐดำเนินการในพื้นที่ที่เหมาะสม อาทิ อุทยานแห่งชาติ ป่าต้นน้ำลำธารและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในลักษณะของป่าชุมชนโดยมีการทำความเข้าใจและตกลงในผลประโยชน์ที่ลงตัวและเป็นธรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับ เรื่องการประเมิน โครงการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้านในกลุ่มน้ำแม่ดอก อำเภอดงหลวง จังหวัดลำปาง ได้มีผู้ทำการศึกษาพร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาไว้มากมายดังต่อไปนี้

ชูศักดิ์ วิทยาทัก (2531: 124,223) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ “ จากการศึกษาพบว่าประชากรส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 93.30 มีความคิดเห็นสนับสนุนกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของป่าชุมชน (Community Forest) หรือป่าไม้สังคม (Social Forest) ทั้งนี้เพราะว่าประชากรต้องการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าไม้ที่มีอยู่ใกล้ชุมชนของตนเองมากกว่าที่จะเห็นคนอื่นมาลักลอบตัดหรือสัมปทานทำไม้โดยที่ประชาชนเองได้เฝ้าดูเฉย ๆ เพราะไม่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วพบว่า ประชากรที่ตกเป็นตัวอย่างในการศึกษารังนี้ มีทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างสูง

การศึกษาของฉลาดชาย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2528) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ โดยศึกษาถึงการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทย พบว่ามีสาเหตุมาจากการตัดไม้ทำลายป่าแบบเดิม คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐทำหน้าที่เป็นตำรวจคุ้มครองป่าโดยไม่ให้ชาวบ้านหรือประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนเกี่ยวข้องกับป่าทั้งยังอนุญาตให้คนจากภายนอกเข้าไปตัดไม้ในป่าเป็นสัมปทานป่าไม้ของรัฐ ป่าไม้จึงถูกทำลายลงเรื่อย ๆ โดยที่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รายรอบป่าไม้ทั้งบางแห่งยังได้ทำการดูแลรักษาป่าให้มีสภาพดีขึ้นไปจากเดิม แนวคิดเรื่องป่าชุมชนนี้จึงเริ่มจากการจัดการป่าแนวใหม่ที่ประชาชนมีส่วนร่วม โดยตรงในการจัดการป่าตั้งแต่แรกจนกระทั่งถึงการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีบทบาทในการส่งเสริมแนะนำช่วยเหลือทางด้านเทคนิค แนวคิดนี้จะช่วยในการดูแลรักษาป่าและตอบสนองความต้องการของประชาชนที่อยู่รายรอบป่าที่มีฐานะยากจนให้มีสภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้น สามารถดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรี และนำไปสู่การพัฒนาชุมชนเองได้ในที่สุด

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชนพบว่าในการบริหารจัดการป่าชุมชนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไปมี 3 รูปแบบ คือ

- การจัดการเชิงวัฒนธรรม เป็นการบริหารจัดการโดยใช้วัฒนธรรมชุมชน ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันในเชิงเครือญาติ จัดการป่าชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชนเดียวกันหรือใกล้เคียงกันที่อยู่ร่วมกันมานาน คนส่วนใหญ่ในชุมชนปฏิบัติตามเนื่องจากถือว่าเป็นวิถีชีวิตแต่ดั้งเดิม การจัดการแบบนี้จะไม่ค่อยได้รับการยอมรับ เมื่อเกิดความขัดแย้งกับชุมชนที่ไกลออกไปหรือบุคคลภายนอก

- การจัดการโดยใช้ผลประโยชน์เป็นเกณฑ์ การบริหารจัดการรูปแบบนี้อยู่ภายใต้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การดำเนินงานเป็นไปตามระบบเศรษฐกิจที่มีเข้ามาในชุมชน ส่วนใหญ่มักเกิดกับชุมชนใหม่ที่มาจากหลาย ๆ พื้นที่มาอาศัยอยู่ร่วมกัน การจัดการมักกระทำโดยตัวแทนของแต่ละชุมชนมารวมมือ ประสานประโยชน์แก่ชุมชนทั้งหมด

- การจัดการเพื่อผลทางการเมือง อาจเรียกได้ว่าเป็นการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบการเมือง เกิดขึ้นภายใต้แรงกดดันจากอำนาจรัฐเรื่องป่า ทำให้ชาวบ้านต้องรวมตัวกันจัดตั้งองค์กรขยายเครือข่ายองค์กรในการต่อสู้ทางการเมือง และการเรียกร้องสิทธิในกรณีต่าง ๆ (เสนอห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ บรรณาธิการ, 2536 : 224-296)

ตัวอย่างของการดูแลรักษาป่าที่ได้มีการศึกษาและบันทึกไว้โดยชุมชนเอง เช่น ชุมชนเก่าแก่ของชาวไทยลื้อและลาวพวนที่บ้านน้ำไคร้ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ได้มีการจัดการป่าโดยการวางกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า เนื่องจากชาวบ้านทำอาชีพตัดไม้เพื่อนำไปเผาถ่านขาย การตัดไม้เผาถ่านจำนวนมากให้เกิดปัญหาความแห้งแล้งในพื้นที่เป็นอย่างมาก คณะกรรมการ

หมู่บ้านจึงมีมติให้หยุดการตัดไม้เพื่อเผาถ่าน รวมทั้งการถางป่าเพื่อขยายพื้นที่ในการทำไร่เพาะปลูก จากนั้นมีการปรับปรุง กฎระเบียบชุมชนในการใช้ป่าจนกระทั่งประสบความสำเร็จ ดังที่พบได้จาก บันทึกรายงานการประชุมของหมู่บ้าน มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 โดยการแบ่งพื้นที่และการจัดการป่าที่มีเนื้อที่ 4,000 ไร่ ออกเป็น

1. ป่าดง เป็นป่าดงดิบอุดมสมบูรณ์และเป็นต้นน้ำของลำห้วยน้ำไคร้อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เป็นเขตห้ามตัดไม้เด็ดขาด ยกเว้นไม้ล้มตามธรรมชาติและไม้ที่ตายยืนต้น ซึ่งจะมีการสำรวจและตีราคาประมูลขายให้แก่ผู้ที่มีความจำเป็นในการใช้ไม้เพื่อปลูกสร้างบ้านปีละครั้งเท่านั้น ทั้งนี้คณะกรรมการจะพิจารณาความจำเป็นของผู้ซื้อและติดตามผลหลังการซื้อ หากนำไปขายต่อคณะกรรมการฯ จะทำการยึดไม้ทันที นอกจากนี้ยังมีการจัดกลุ่มผู้ตรวจป่าเป็นประจำ หากมีการลักลอบตัดไม้ จะทำการยึดไม้และเลื่อยรวมทั้งปรับเป็นตัวเงินซึ่งจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับชนิดและจำนวนของไม้ เงินที่ได้มาจากการปรับจะนำไปเป็นเบี้ยเลี้ยงแก่กลุ่มผู้ตรวจป่า

2. ป่าอนุรักษ์ เป็นป่ามัจฉาพรรณ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าป่าดงจะใช้แนวทางในการจัดการป่าเช่นเดียวกัน

3. ป่าแพะ เป็นป่าที่ถูกทำลาย มีไม้ประเภท เต็ง รัง เหียง และพลวง กำลังฟื้นตัว ต้นไม้ที่มีขนาดเล็กอยู่ คณะกรรมการฯ อนุญาตให้ตัดไม้เพื่อนำไปใช้ได้ แต่ห้ามขายเด็ดขาด (ฉลาดชาย รมิตานนท์, อาพันธ์ กาญจนพันธุ์ และ สันฐิตา กาญจนพันธุ์, 2536 : 14 – 19)

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีการศึกษาเรื่องการจัดการป่า โดยชุมชนในหลายกรณี เช่น ป่าชุมชนบ้านโนนลาน ในจังหวัดศรีสะเกษ ป่าชุมชนบ้านชาด ในเขตต่อเนื่อง 3 จังหวัด คือ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสกลนคร และป่าชุมชนบ้านโคกคำเนิน ซึ่งเป็นพื้นที่ของป่าดงมะไฟ ป่าดงกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอทรายมูล จังหวัดยโสธร โดยเฉพาะที่ป่าดงมะไฟนั้นเป็นป่าที่มีอาณาเขตกว้างขวางและครอบคลุมพื้นที่ป่าชุมชนจำนวนมากได้มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ค่อนข้างเข้มแข็ง และเป็นที่ยอมรับของชุมชนต่าง ๆ ในวงกว้าง การจัดการป่าชุมชนบ้านโคกคำเนินมีดังนี้

1. พื้นที่ป่าดงป่าดง

หมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตดงมะไฟ จะมีพื้นที่ดงป่าขนาดตั้งแต่ 10 – 100 ไร่ ซึ่งชาวบ้านใช้ประกอบพิธีบวงสรวงโซคลาก การกุ่มครองและอวยพร เช่น การเริ่มประกอบกิจกรรมการเกษตร การเดินทางไปนอกหมู่บ้าน และยังได้ใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าด้วย

2. พื้นที่ป่าช้า

ป่าช้าจะปรากฏอยู่ทุกหมู่บ้าน ขนาดพื้นที่ตั้งแต่ 10 – 100 ไร่ ใช้ประกอบพิธีฝังศพ บางหมู่บ้านมีการจำแนกป่าช้า เป็นป่าช้าผู้ใหญ่และป่าช้าเด็กอีกด้วย

3. พื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์

ชุมชนต้องการเลี้ยงสัตว์เพราะสัตว์เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ทุกหมู่บ้านจึงมีทำเลเป็นของตนเอง เช่น ที่บ้านชั้นบัน ไคมีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ 200 ไร่

4. พื้นที่ทำกิน

อาชีพหลักของคนในชุมชน คือ การทำนาทำไร่ และปลูกพืชสวน พื้นที่ลุ่มจะถูกจำแนกเป็นที่นาที่ดอนจะใช้ทำไร่และทำสวน ซึ่งเป็นไม้ยืนต้น

5. ป่าอนุรักษ์

ชุมชนได้รักษาป่าเพื่อเป็นป่าอนุรักษ์ของชุมชน โดยทำการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ขึ้นในแต่ละหมู่บ้านตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2531 โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ช่วยกันดูแลรักษาป่า

2. เพื่อเป็นเครือข่าย ประสานงานในการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องป่าและทำให้เกิดในเขตป่า

3. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการดูแลรักษาป่าและแก้ปัญหาาร่วมกันโดยในแต่ละหมู่บ้านตั้งกฎขึ้นมาบังคับใช้ในเขตหมู่บ้านของตน เช่น

- ถ้าหาก วัว ควาย ของผู้ใดกินต้นไม้ หรือเหยียบย่ำต้นไม้ตาย เจ้าของต้องเสียค่าปรับ ต้นละ 50 บาท พร้อมทั้งปลูกทดแทน

- ใครเจตนาตัด หรือ จุดไฟเผาต้นไม้จะต้องเสียค่าปรับ โดยพิจารณาจากขนาดต้นไม้และที่ตั้ง เช่น ต้นไม้ขนาด 6 นิ้ว จะถูกปรับต้นละ 1,000 – 5,000 บาท

- ใครจะต่อเติมบ้านหรือสร้างบ้านต้องมีความจำเป็นจริง ๆ จะต้องแจ้งต่อทางกลุ่มอนุรักษ์ก่อน ป่าอนุรักษ์ส่วนมากจะเป็นที่สาธารณประโยชน์ เป็นต้น (เสน่ห์ จามริก, และยศ สันตสมบัติ บรรณาธิการ, 2536 : 84 - 88)

การจัดการป่าในเชิงวัฒนธรรมหมู่บ้านและการประยุกต์ใช้นั้นเป็นที่ยอมรับในหมู่ของชุมชนที่วางกฎระเบียบรวมกันเท่านั้น ในดูแลรักษาป่าด้วยระบบชุมชนแล้วทางภาครัฐก็ได้มีการออกกฎ ระเบียบและโครงการเพื่อการอนุรักษ์ป่าด้วยเช่นกัน

อุบลวรรณ สืบยุค (2525) ได้ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยบางประการที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย : ศึกษากรณีการตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้มีรายได้น้อย โครงการฟื้นฟูนครบางบัว กรุงเทพมหานครศึกษากับหัวหน้าครัวเรือน หรือตัวแทนของหัวหน้าครัวเรือนในชุมชนบางบัว จำนวน 67 คน พบว่า ความเข้าใจในหลักการของโครงการเป็นปัจจัยเดียวที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย ส่วนปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ อายุ ระดับ การศึกษา รายได้ครัวเรือน และความรู้สึกพอใจในชุมชน ไม่พบว่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย

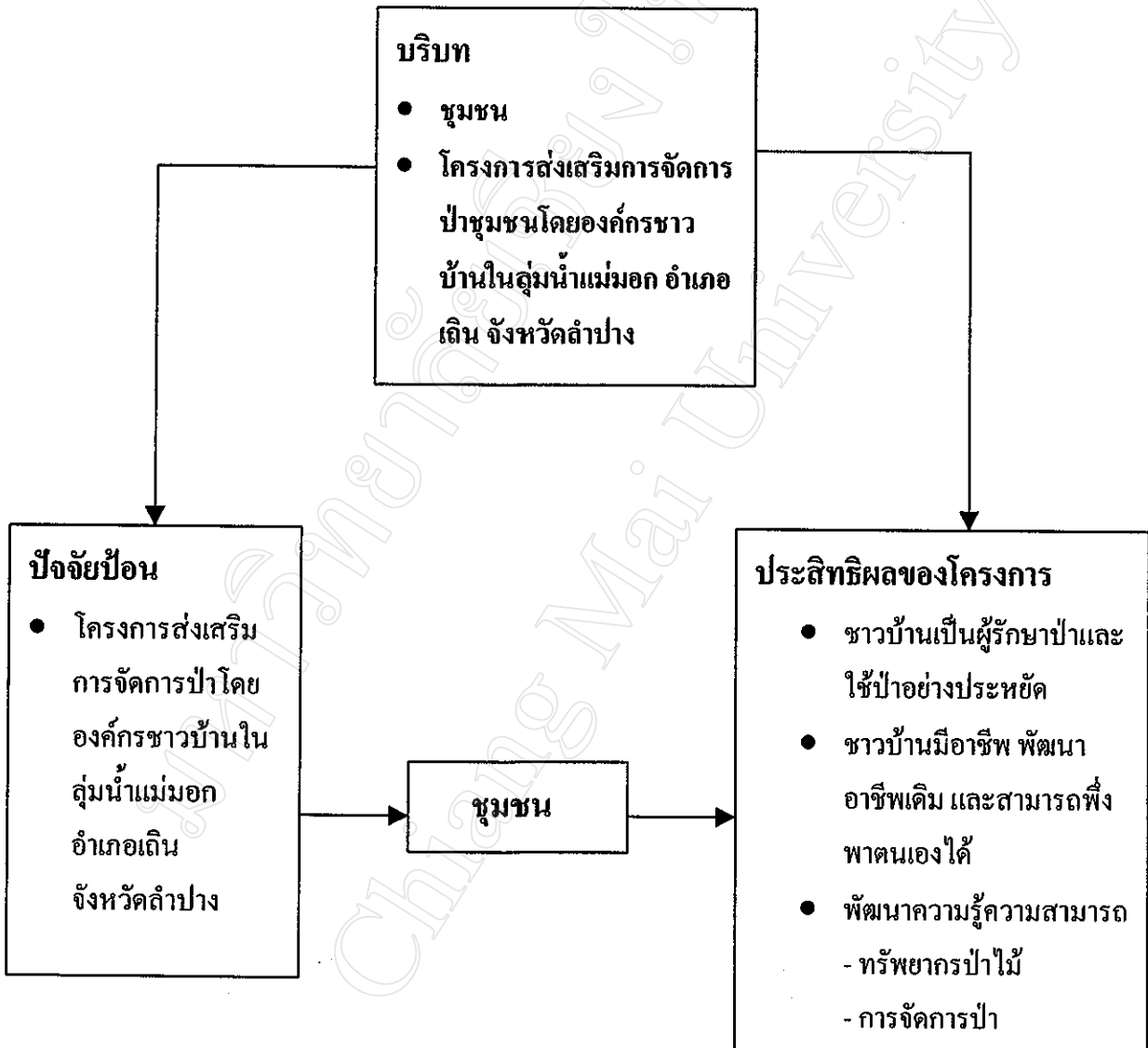
วิไลพร สมบูรณ์ชัย (2534) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในจังหวัดลำปาง พบว่า เพศที่ต่างกัน ระยะเวลาที่อาศัยในท้องถิ่น การมีตำแหน่งทางสังคม และการรับรู้ข่าวสารต่างกัน ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแตกต่างกัน

ประสิทธิ์ ลีปรีชาและคณะ (อ้างในชูลิทธิ ชูชาติ, 2538) ได้ศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าของชุมชน การวิจัยพบว่า ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน น่าน แม่ฮ่องสอน ลำปาง เชียงราย และพะเยา ชาวบ้านได้ใช้วิธีการอนุรักษ์ป่า โดยแบ่งป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ หมายถึง ป่าซึ่งเป็นบ่อเกิดของต้นน้ำลำธาร ห้ามชาวบ้านบุกรุกทำลายตัดฟันต้นไม้ ป่าใช้สอยเป็นป่าซึ่งสามารถเก็บหาของป่า ตัดฟันไม้แห้ง ๆ ทำเชื้อเพลิงได้ ป่าดังกล่าวชาวบ้านมีกฎเกณฑ์ร่วมกันออกกฎ กติกา และยอมรับร่วมกัน นอกจากนี้ยังห้ามมาตรการป้องกัน มิให้คนในชุมชนอื่นเข้ามาบุกรุกทำลายป่าในเขตอนุรักษ์ ผลงานวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า หลายหมู่บ้านในภาคเหนือคนสามารถอยู่ร่วมกับป่าและสามารถปกป้องอนุรักษ์ป่าได้

จากการศึกษาแนวความคิดและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้นำมาใช้ประโยชน์ในการกำหนดกรอบแนวความคิดในการศึกษาเพื่อประเมิน โครงการส่งเสริมการจัดการป่าโดยองค์กรชาวบ้านในกลุ่มน้ำแม่มอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง เนื่องจากภาพการดำเนินงานของโครงการที่ผ่านมาไม่อาจทราบได้ชัดเจนว่า ผลการดำเนินงานของโครงการจะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการมากน้อยเพียงใด ประกอบกับการดำเนินงานโครงการมักจะมีปัญหาในด้านต่าง ๆ มากมาย ดังนั้นผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่าการดำเนินโครงการมีประสิทธิผลหรือไม่เพียงใด โครงการสามารถส่งเสริมให้ชาวบ้านมีความรู้ ความตระหนักในด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่ มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากผู้ทำลายป่ามาเป็นผู้รักษาป่าและใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนหรือไม่เพียงใด มีการส่งเสริมอาชีพใหม่และพัฒนาอาชีพเดิมหรือเพื่อการพึ่งพาตนเองได้เพียงใด โดยการประเมินโครงการ ในครั้งนี้ได้ยึดหลักรูปแบบการประเมินแบบชิปปี้ (CIPP) ผสมผสานกับรูปแบบการประเมินเคาน์ทีแนนซ์ของ Stake ซึ่งเป็นรูปแบบการประเมินที่มีกระบวนการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ของโครงการอย่างมีระบบ ทำให้ได้ข้อมูลมาปรับปรุงโครงการให้ดียิ่งขึ้น

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้ศึกษาได้ประยุกต์แนวคิดของรูปแบบการประเมิน CIPP Model ของ D.L. Stufflebeam ผสมผสานกับรูปแบบการประเมินแผนที่เน้น Stake เป็นหลักในการกำหนดกรอบแนวคิดการศึกษา ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดการศึกษา